

פגים במקרא ומעמדם

על פי חז"ל*

טרם בואנו לחקור נושא הפגות והשלכותיו ההלכתיות, דומה כי מן הראוי לברר קדמותה של התופעה עוד במקרא, כפי שמתגלה לעינינו תוך כדי עיון בדברי חז"ל. הן אופן דרישתם של חז"ל את המקרא (דיוקים, השוואות, היקשים – מידות דרישת התורה) והן מורשת המסורת הידועה להם, כל אלה חברו יחדיו לביאור מקראות בדרכים שונות, גם כאשר המסקנה לא התחייבה מעצם פשוטו של מקרא (ופעמים אף התנגדה לו). דבר זה אמור כידוע לא רק בביאורי מקראות ובהסקת מסקנות הלכתיות, אלא גם בחשיפת וגילוי עניינים אשר המקרא עצמו לא "נידב" עליהם מידע רב, וחז"ל הם שביטאוהו מפורשות.

כך גם בנידון דגן. אף לא באחד מן המקרים המובאים להלן, לא פירש המקרא עצמו כי אותה אישיות נולדה טרם זמנה. יתירה מזו, מסקנה שכזו בהחלט אינה "מתבקשת מאליה" על סמך המקראות עצמם. ועם זאת, מסורתם של חכמינו ז"ל, זו אשר נמסרה להם מקדמא דנא והועברה בהשתלשלות תורה שבע"פ מדור דור, ממסורת זו למדנו תולדות אישים אלה, כולל גם תופעה זו של חשיפת חודשי הריונם ועת לידתם. על אדני שמועות אלה הוטבעו הדברים שייכתבו להלן.

* פרק מתוך חיבור כולל ומקיף לביור עניינם של פגים ושל הפגות אליבא דהלכתא. פרקים קודמים אשר כבר פורסמו, ראה:

א. קריטריונים המכריעים מצב הולד.

אסיא, ניסן תשמ"ח, חוב' מ"ד (כרך י"א חוב' ד')

ב. "בן שמונה". פשר שיטת חז"ל בנוגע לולדות "בני שמונה".

אסיא, טבת תשמ"ט, חוב' מ"ה-מ"ו (כרך י"ב חוב' א'-ב')

ג. הגדרת השהות באינקובטור: המשך הריון או טיפול רפואי.

אור המזרח, תשרי תשמ"ח, חוב' קכ"ב (כרך ל"ו חוב' א')

ד. פדיון הבן של פגים.

אור המזרח, טבת תשמ"ט, חוב' קל"ג (כרך ל"ז חוב' ב')

ה. ביקור חולים – אצל פגים.

אור המזרח, ניסן-תמוז תשמ"ט, חוב' קל"ד-קל"ה (כרך ל"ז חוב' ג'-ד')

ו. מנהגי "יום השנה" (יארצייט) בפטירת קטנים.

אור תורה, טבת תש"ן, חוב' רס"ג (כרך כ"ב חוב' ד')

לאמיתו של דבר, בירור שאלה זו אודות קדמות התופעה וייחוסה לאישים שונים לדידם של חז"ל, בירור זה עשוי לתרום בעקיפין לפתרון שאלה נוספת. העיון הכללי במעמדם של פגים בעיני חז"ל, אינו יכול – ואינו צריך – להימלט מן הבחינה הערכית. מתוך שכלל גדול נקוט בידינו מקדמא דגא, שאין להפריד בין הדבקים – בין עולם ההלכה והמעשה ובין עולם העיון והמחשבה, לכן לצד הבירור ההלכתי נצרך גם בירור ערכי אודות מעמד הפגים בהשקפת חכמינו ז"ל.

חובה עלינו לשאול האם חז"ל ראו בעובדת לידת ילד טרם זמנו תופעה טבעית, שכיחה במידה זו או אחרת, אשר אין לייחס לה מעמד ערכי כל-שהוא, או שמא סברו כי מדובר בתופעה חריגה, העשויה להצביע על קיומו של תוכן רוחני-פנימי הגנוז באותם ולדות. דומה כי הצבעה חוזרת ונשנית על צמידות תופעת הפגות לאישים חשובים רבים, אכן עשויה להורות על הענקת מעמד שכזה! לפיכך נצרך הבירור לא רק לגופו אלא גם – לא פחות – לצורך ההשלכות הנלמדות ממנו מכללא, ועל הפרט כמו גם על הכלל הוא יוצא ללמד.

א. יצחק

הראשון לאישים שחשפום חז"ל והציגום כ"פגים", הרי הוא יצחק אבינו. למסקנה זו הגיעו חז"ל על סמך קביעת המועד בו התבשרו אברהם ושרה ע"י המלאכים הולדת בנם יצחק (בראשית פרק י"ח), קביעת מועד הלידה (שם פרק כ"א) ועריכת חשבון הפער שבין השניים. כפי שאמרו במס' ר"ה (י"א א):

"בפסח² נולד יצחק, כדכתיב למועד³ אשוב אליך; אימת קאי, אילימא בפסח וקאמר ליה בעצרת, בחמשין יומין מי קא

1. כאן המקום להדגיש כי בזאת, כמובן, לא אמרנו שיצחק הוא הראשון אשר נולד פג, דבר שאיננו יכולים לדעת. יתכן שקדמו לו פגים הרבה, ברם לנו לא נודע הדבר [ולידת קין והבל (עי' סנהדרין ל"ח ב' – בשעה שמינית – ובלשון המדרש ב"ר ריש פכ"ב וסוף פכ"ד "בו ביום נבראו, בו ביום שימשו, בו ביום הוציאו תולדות", ור' "פרקי דר"א" פי"א, "אבות דר"נ" נו"א פ"א, ועוד) אינה ממין הענין]. יצחק הוא הראשון שאצלו מצינו סימוכין וראיות בדברי חז"ל לעובדת לידתו טרם זמנו.
2. וראה דיוקם של "רבותינו בעלי התוספות" עה"ת (בראשית י"ח י"ד, וכן ר' ב"חזקוני" שם) "למועד – בגימטריא בפסח". וע"ע בספר "תוספות השלם" עה"ת חלק ב' (י-ם, תשמ"ג) עמ' קכ"ח, שם הוסיפו כי "כעת חיה" בגימטריא "פרס הפסח היה". ור' להלן הערה 9.
3. ופשוט להם לחז"ל ש"מועד" זה משמעו יו"ט, ואין לבארו כקביעת תקופת זמן בעלמא. [אכן עי' ברש"ש – שם – המעיר דכבר ר"ה איקרי "מועד" !]

ילדה⁴ אלא דקאי בעצרת וקאמר ליה בתשרי, אכתי בחמשה ירחי מי קא ילדה, אלא דקאי בחג וקאמר ליה בניסן, אכתי בשיתא ירחי מי קא ילדה, תנא אותה שנה מעוברת היתה⁵.

נמצאו ממילא ז' חודשים בין הבשורה שבתשרי ללידה שבניסן, ונולד יצחק לשבעה⁶.

פירוט מלא ומדוקדק של חודשים אלה שבין הפקידה ועד הלידה, ניתן במדרש "שכל טוב" (וירא, ריש פרק כ"א):

"פקידה⁷ זאת היתה בר"ה, ולמחר פירסה שרה נדה⁸... ושהתה בנדתה ב' ימים ומינה ה' ימים על הב' הרי ז', כי כן היה דרך הראשונים, ובליל שמיני טבלה שהיא תשיעי לראש השנה,

4. דומה כי מן הראוי לציין למובא ב"ספר היובלים" פרק ט"ז, שם אכן סברו כדחיית הגמ', שנולד יצחק בחג הבכורים ("עצרת" שבש"ס), אף שפירושו של דבר שנולד רק בחודש השלישי להריון – כמפורש שם !

5. אף על זה המשיכו להקשות "סוף סוף כי מדלי מר יומי טומאה בצרי להו" (עפ"י המבואר בב"מ פ"ז א' שאותו היום פירסה שרה לנידותה, ולכך לא הוגשו העוגות שלשה, עיי"ש, ולהלן הערה 8) ויישבו דהיולדת לשבעה יולדת למקוטעין. [אלא שבשולי הדברים יש להעיר לחשבוננו של "סדר הדורות" – בערכו של יצחק – הדן בכלל בדבר אפשרות קיומה של שנה מעוברת אותה שנה, ובאמת סבר כי "לדעת התרגום... לא היתה השנה מעוברת" !]

6. וכן פשוט לתנחומא וירא סי' י"ז "בראש השנה נפקדה שרה, ונולד יצחק לז' חדשים בליל פסח". (ועיי"ש הערת "עץ יוסף", ור' להלן הערה 9).

7. לבירור משמעותה של אותה "פקידה", ר' מש"כ החת"ס בהגהותיו לשו"ע או"ח סי' תקפ"א (למג"א שם ס"ק ט"ו) בדחותו מה ש"חשבו רבים וכן שלימים" שהמכוון ל"בעילה והריון" – ולא היא. שהרי בסוגיין דר"ה הנ"ל מבואר דשרה נתעברה רק בחג הסוכות, "וע"כ הפקידה דבר"ה היינו פקידה דבשמים ממעל". (כיו"ב גם לשונו של "עץ יוסף" על התנחומא וירא י"ז – "לא נגזר עליה הריון מפי השי"ת עד ר"ה". וכן היא גם לשון המהרש"א – ר"ה י"א א' בחידו"ג – "לא נגזר עליה הריון מפי השי"ת עד ר"ה").

אין ספק כי על מקורות אלה המציינים עת ה"פקידה" בר"ה, נסמכה דעת הי"א הסוברים כי קה"ת דר"ה הינה "וה' פקד את שרה" – ראה בתוספתא מגילה פ"ד ה"ו, ועי' בירושלמי שם פ"ג ה"ו ובבלי שם ל"א א'; וע"ע בתוספתא ר"ה פ"ד הי"ג ובבלי שם ל"ב ב'.

8. ראה עוד בזה ב"פרקי דר"א" פל"ו, "מדרש הגדול" חיי שרה כ"ג ט', ב"ר פמ"ח פיס' י"ד ותנחומא וירא י"ג. ועי' בתו"ש וירא פי"ח אות צ' שהביא "מאמר ארוך בברייתא דנדה פ"ג ה"ב, נדפס בתוספתא עתיקתא". אך יש להעיר לעומת זאת להיפוכם של דברים, כפי שהובא שם – אות ק"נ – ממדרש "אור האפלה", שדוקא פסק וסתה !

נותרו כ"ב ימים לתשרי, וכ"ט למרחשון, ול' לכסליו, וכ"ט לטבת, ול' לשבט, כ"ט לאדר וכ"ט לאדר שני, כי אותה שנה מעוברת היתה, ובי"ד בניסן ילדה בחצי היום⁹ זמן שחיטת הפסח... והן רי"ב יום¹⁰ הם שבעה חדשים, חוץ מיום שנולד בו, וחוץ מיום שנתעברה בו וכו'".

שיטה זו סמוכה ובגויה כאמור, על הקביעה שבשורת המלאכים אירעה בתשרי (בחג הסוכות), ומכיון שהלידה היתה בניסן, הרי בהכרח שנולד לז' חודשים (אחר שאותה שנה היו שני חודשי אדר). כשיטה זו משמע גם מהאמור ב"פרקי דרבי אליעזר" פרק כ"ט, כי "ביום הכפורים נימול אברהם"¹¹; והלוא אמרו (ב"מ פ"ו ב')

9. אמנם גם אם מוסכם שהלידה היתה בניסן, עדיין ישנה מחלוקת כפולה: הן לגבי התאריך – אם היה זה בי"ד ("פרוס הפסח" – מועד שחיטתו) או בט"ו לחודש (פסח עצמו) – והן גם לגבי השעה, אם היתה הלידה בלילה או שמא בחצות היום; ועיי' בזה בגמ' ר"ה ומדרש "שכל טוב" הנ"ל, מדרש ב"ר פנ"ג ו' (ור' שם בפ"י "יפה תואר" טעם לענין הלידה בחצות היום) תנחומא וירא סי' י"ז ושם פרשת בא סי' ט' (ור' שם בפ"י "עץ יוסף"). עו"ר "פסיקתא רבתי" פ"ו, שמו"ר בא ט"ו י"א ושם פקודי נ"ב ב', וע"ע תו"ש וירא פי"ח אותיות צ"א-צ"ב.

נוסף לכך מצינו דעה שלישית בתנחומא פקודי סי' י"א, ושם סברו שבאחד בניסן נולד יצחק (ובאותו היום הוקם המשכן). וע"ע בספר "יד אפרים" (וינברגר) סי' י"ט אות ב'; ולהלן הערה 11.

10. רי"ב – כמנין "הרבה" ארבה עצבונך והרונך, עיי"ש (ור' ב"ר פ"כ פ"ס' ו' ובפ"י מהרז"ו שם, ועיי' שו"ת "מעיל צדקה" סי' ה', ואכמ"ל. וראה בפרק שם דנו בענין "לידה למקוטעין").

11. וכן אמרו ב"מדרש הגדול" לך-לך י"ז כ"ג: "ר' תחנא אומר ביום הכפורים מל אברהם אבינו וכו'". אמנם תוס' (ר"ה י"א א' ד"ה "אלא") דייקו דאם באו המלאכים בשלישי למילתו, והוא נימול ביוהכ"פ, אזי נמצא שבאו יומיים קודם החג. ולפי"ז הקשו תוס' דאין הכרח לומר שמעוברת היתה אותה שנה, אם ילדה שרה באחרון של פסח (ר' שם חשבונם) ! ברם אחר שאמרו דבט"ו ניסן נולד יצחק (ר' לעיל הערה 9) שוב יש הכרח לומר שהיתה מעוברת, עיי"ש. וראה במהרש"א (חידו"ג שם) דפליג עליהו וחידיש "דיולדת לז' למקוטעין היינו דוקא בשיעור הזה (הנקוב ומפורש אצל שמואל) ב' תקופות וב' ימים, והתקופות בכ"מ לפי חדשי חמה, והוול להו ב' תקופות וב' ימים קפ"ד וחצי יום". לפי"ז חישוב המהרש"א – עיי"ש – שיש הכרח לומר שמעוברת היתה אותה שנה (משום הפער הקיים בין חדשי לבנה – על פיהם נקבעים המועדים – ובין חודשי חמה – הקשורים ל"תקופות", וממילא – כאמור – להריון). ולאור ביאורו נדחק המהרש"א לחלק בין היולדת לט' בה ייאמר "שיפורא גרים" (וא"כ לבנה) והיולדת לז' – "תקופות" (וא"כ חמה)!

ועיי' בס' "מושב זקנים" עה"ת סוף פרשת לך-לך, שם הקשו על הדיעה הנ"ל שנימול ביוהכ"פ "תימא על זה דאמרינן דביום הכפורים נמול, דבסוף מדרש שיר השירים

שבשלישי של מילה באו אליו המלאכים, א"כ תאריך בואם של המלאכים – הן לבקרו, הן לרפאותו והן גם לבשרו – בתשרי היה, מה שמתאים לשיטה הנ"ל.

ברם, לעומת זאת, קיימת שיטה אחרת, הסבורה שהבשורה – כלידה – גם היא היתה בניסן, שנה קודם לכן. כך אמרו בתנחומא בא פיס' ט': "בט"ו בניסן באו מלאכי השרת לבשרו על יצחק, בט"ו בניסן נולד יצחק וכו'"; וכן דומה לזה לשונו של בעל "סדר עולם רבה" פ"ה: "בט"ו בניסן באו המלאכים אצל אברהם לבשרו, ובאותו הפרק לשנה הבאה נולד יצחק אבינו"¹². לפי שיטה זו נראה לכאורה כי שוב אין כל הכרח לצמצם חודשי ההריון לשבעה, ובהחלט יתכן שנולד יצחק לתשעה. דומה שאכן על שיטה זו סמך ר' יודן שאמר במדרש ב"ר (וירא נ"ג ו')¹³ כי יצחק "לט' חדשים נולד"¹⁴, ובזה חלק שם על דעת ר' חוניא¹⁵ שקבע כי נולד לז' "שהן ט' מקומטים"¹⁶.

אמרינן דאברהם נמול באחד בתמוז וכו'. וע"ע ב"דעת זקנים מבעה"ת" עה"ת סוף לד"ד, ובסי' "תוספות השלם" הנ"ל עמ' ק"י פיס' ד', ושם עמ' קכ"ז ועמ' קל"ג, וברא"ם שם י"ח י'. (ור' הערת "הפלאה" הנדפסת ב"חדושים נחמדים" אשר בסוף ספרו).

12. וכן איתא ב"פסיקתא רבתי" פ"ו, ובמכילתא בא פי"ד, וע"ע ב"ר פמ"ח י"ב. וכן היא לשון רש"י עה"ת (בראשית י"ח י') "כעת חיה – כעת הזאת לשנה הבאה ופסח היה, ולפסח הבא נולד יצחק וכו'". (וכבר דנו "ראשונים" ו"אחרונים" בביאור הסתירה הנשמעת מדברי רש"י כאן (שהבשורה בפסח היתה) לאמור בגמ' ר"ה ומפורש על ידו (שהבשורה היתה בחג הסוכות) – עי' ב"פירוש רי"ד הזקן על תנ"ך" שלא יישב קו' זו על "פי' המורה"; ויש שחילקו בין שיטת ר' אליעזר (דבתשרי נברא העולם) לבין שיטת ר' יהושע (דבניסן נברא העולם) אם ניתן לומר על ניסן "בשנה האחרת" – ראה בס' "תוספות השלם" הנ"ל עמ' קכ"ז' באורך, וע"ע שם עמ' קל"ג פיס' ו' – "ורפיא!" וכת"י זה משמע כבר מדברי ר"ת בסוף תוס' ד"ה "אלא" (ר"ה י"א א'). וראה כיו"ב ברא"ם עה"ת שם, וכן ראה בפנ"י ר"ה י"א א' (ועי' בחוב' "אסיא" ל"ח – אלול תשד"ם – עמ' 69 ואילך, לביאור דבריו, ושם באריכות על קשר המילה ליוהכ"פ בדרך דרוש, עפ"י "בית הלוי" דרוש ט"ו) ועו"ר להלן הערה 19. כן צויינה שיטה זו גם בתוס' ר"ה הנז', כלשונם "כל הני לא ס"ל דלמועד אשוב אליך כעת חיה אמועד ראשון אלא כלומר למועד כזה שהוא פסח" וסייעו זאת מתרגום אונקלוס, עיי"ש.

13. הובאו הדברים (בסוגריים) ברש"י עה"ת וירא כ"א ב', והושמטו במהדו' רח"ד שעוועל. (ור' תמיהת מהרז"י על רש"י זה, בפירושו לב"ר פמ"ז סוף פיס' ה').

14. וטעמו ונימוקו עימו "שלא יהיו אומרינן גרוף הוא מביתו של אבימלך". (לביאור "גרוף" עי' בפ"י יפ"ת על המדרש שם, אם "מלשון נחל קישון גרפם, או פי' נטוע, מלשון גרופית של זית").

15. בנוס' הרגילות גרסו "רבי חמא", ברם כך הגיר' המוכרעת במהדו' תיאודור-אלבק (ח"ב עמ' 561), ור' שם בפירושים (בתוך הערה 4) ציונם למאמר ר' הונא בפמ"ז, ושמה הוא אותו אחד.

16. בנוס' הרגילות גרסו "מקוטעין", ברם כך הגיר' המוכרעת במהדו' תיאודור-אלבק הנ"ל. ור' שם בפירושים בהערה הנ"ל, לבאר לשון "מקומטים" (עי' תוספתא נגעים

מכאן נמצינו למדים לכאורה, כי חלוקות הן שתי שיטות אלה בשאלה אם נולד יצחק לשבעה או לתשעה. הסוברים שהבשורה נאמרה בתשרי (שיטה ראשונה) בהכרח יאמרו שנולד לשבעה, והסוברים שהתבשרו בניסן (שיטה שניה) יאמרו שנולד לתשעה. עם זאת נראה כי אין זיקה הכרחית בין קביעת תאריך הבשורה בניסן, ובין הקביעה שיצחק נולד דוקא לתשעה (כדעת ר' יודן הנ"ל). בהחלט יתכן שהבשורה היתה כבר בניסן, ואעפ"כ ההריון עצמו מאוחר היה, ונולד יצחק רק לשבעה. תימוכין לתפיסה כזאת יש לראות בביאור¹⁷ "ראשונים"¹⁸ ופרשני מקרא¹⁹ המפרשים כי היו שתי בשורות: האחת – המוקדמת – בניסן, ושניה לה – בתשרי, ורק אחרי הבשורה השניה הרתה שרה. לפיכך יתכן שגם הגורסים בשורת המלאכים בניסן, גם הם סוברים שההריון עצמו מאוחר היה, רק בתשרי, ולידת יצחק שבניסן אכן לשביעי היתה²⁰.

- פ"א – "סדין מקומט", ובחגיגה י"ד א' – על ת"ח המקמטין עצמן) וכן פירושים רבים לאופן ה"מקוטעין", ולפענוח גיר' רש"י בזה.
17. ביאור אשר מגמתו לפשר וליישב הסתירה מבשורת ניסן – לבשורת תשרי, הנשמעת ממיכלול המדרשים הנ"ל.
18. עיי' בספר "תוספות השלם" הנ"ל עמ' קכ"ו משם רבינו שמשון ב"ר אברהם, ושם בהערות גם משם רבי יצחק ב"ר שמואל, ובהמשך משם הר"ש משאנץ (אם כי הוא סבור שבשתי הפעמים היו אלה המלאכים, ושבו "להחזיק דבריהם").
19. עיין ב"חזקוני" עה"ת – שם – שדייק דהיו שתי בשורות: הראשונה (בניסן) ע"י מלאך, והשניה (בתשרי) ע"י הקב"ה, וכלשון המקרא "שוב אשוב – שתי שיבות, אחת בתשרי ואחת בניסן" (אם כי הסדר הפוך). נמצא שמבשורת המלאך עד הלידה חלפה שנה תמימה, מניסן לניסן, אולם מבשורת הקב"ה שבתשרי רק מחצית שנה עברה, וכוונת "למועד אשוב אליך – פי' למועד אשר קבע המלאך, זהו פסח הבא אשוב אליך".
- בזה יישב "חזקוני" את הסתירה מרש"י (ר' לעיל הערה 12) ומהמבואר אצל לוט – ביאת מלאכים בפסח – ומהאמור בגמ' ר"ה הנ"ל – בתשרי. עפ"ז גם נימק צחוקה של שרה, "כשבא תשרי אחר בשורת המלאכים וראתה בעצמה שלא נתעברה, מיד נתייאשה מן הבשורה, שלא היו לה רק ששה חדשים עד הפסח וכו'" (צ"ל שלא ידעה ששנה זו תהיה מעוברת!).
- וכ"כ כיו"ב ה"ר יוסף מקרטיס לחיזוק תי' הר"ש משאנץ (לעיל הערה 18) אם כי יש שדחאוהו (עיי"ש בס' "תוספות השלם" אריכו"ד). ור' עוד בספר "מושב זקנים" עה"ת, שם פסוק י'. עו"ר בפ"י "עץ יוסף" לתנחומא וירא י"ז, דאמנם המלאכים בישרו כבר בפסח, אך מ"מ גזירת ההריון מפי השי"ת נדחתה לר"ה. כן ר' כיו"ב אריכו"ד במהרש"א – חידוא"ג לר"ה י"א א' ד"ה "ע"ש בתוס' לדעת וכו'", אלא שמהרש"א סבור כי גם מילתו של אברהם בפסח היתה, וביאת המלאכים היתה ב"ז ניסן. בדבר אחד חלוק לדידו הש"ס עם המדרש: בשאלת קביעת המועד בו פירסה שרה נדה – אם היה זה בצמוד לביאת המלאכים, או בנפרד ומאוחר ממנו; עיי"ש.
20. מעט סיוע לכך בלשון המדרש ב"ר פט"ז סוף פיס' ה', הגורס בסתמא כי "אותה שנה מעוברת היתה", אף דאם הבשורה היתה בניסן אין לכך כל הכרח! אלא שסבר כרובא דעלמא, שנולד לשבעה.

מחלוקת שתי השיטות אודות תאריך הבשורה תתמצה אם כן רק בשאלת תיארוך הבשורה הראשונה, ובשאלה אם אכן היו שתי בשורות או אחת בלבד. ברם על הכל (מלבד ר' יודן) יוסכם שהבשורה האחרונה היתה בתשרי, ומכיון שההריון החל רק אחרי כן – נולד יצחק לשבעה.

ב. פרץ וזרח

גם על פרץ וזרח, שני תאומיה של תמר אשת יהודה, אמרו חז"ל שנולדו ל"שבעה"²¹. מקורה של קביעה זו הינה ההשוואה המתבקשת מאליה בין לידת תאומים אלה ללידת תאומים שקדמום – יעקב ועשו. התבוננות בשתי הפרשיות מעלה כי לעומת רבקה, אם יעקב ועשו, אצלה נאמר (בראשית כ"ה כ"ד) "וימלאו ימיה ללדת והנה תומם בבטנה", הרי לעומתה בתמר נאמר (שם ל"ח כ"ז) "ויהי בעת לדתה והנה תאומים בבטנה". שני הבדלים ניכרים כאן: הראשון – מילוי ימי ההריון אצל רבקה,

מאידך גיסא אין להתעלם משיטתו ההפוכה בתכלית של הרד"ק (בראשית כ"א ה' – עליו העירני ר' שמואל כהן הי"ו). לדידו לא רק שלא בלידה מוקדמת עסקינו, אלא אדרבא "י"ב חודש היו ימי ההריון"; לא שבעה, אף לא תשעה, אלא י"ב ! (ור' להלן סוף הערה 43).

ברם יצויין כי יש מקום להסתפק באמיתות הדברים, וכל זאת לפי שאמנם כך צוטטו דברי הרד"ק במהדו' תורת חיים (בראשית חלק א'), תוך התבססות על כ"י כ"ח 134 H (ר' במבוא לספר), אך המעיין במהדורת פירושי רד"ק על התורה, שם, המבוססת על כ"י פריס 193, יווכח שפיסקה זו כלל אינה מופיעה... השמטה המוסברת היטב לאור כל האמור בש"ס, במדרשים ובפרשנים הנ"ל, ללא אח וריע לסברה שכזו ! [ולפלא על המהדיר אשר לא רק שלא העיר להפרש משמעותי זה שבין כתבי-היד, אלא אף לא ציין לבעייתיות עם כל מקורות חז"ל !].

21. על הגורמים שהביאו להקדמת הלידה אצל תמר, מעמידנו בספר "צידה לדרך" עה"ת (בראשית פרק ל"ח) בשני טעמים: א. – "לפי שמהר הקב"ה להביא שני צדיקים בעוה"ז" (ובזה מתקשרים זב"ז שני הדיוקים בפסוק: הן מילוי הימים, והן "תאומים" חסר ומלא – ר' להלן – !). ב. – "וגם אינו רחוק לומר באולי שנבהלה תמר כ"כ בעת שאמר הוציאוה ותשרף, הלכך לא יכלה להשלים ההריון וילדה לז' חדשים". מאידך, בספר "האפריון" (הוב"ד בספר "תורת היולדת" פ"א הע' א') נימק דוקא את עיכוב היציאה בתאומי רבקה; וכתב שמאחר וביום שהגיע עשו לגיל י"ג שנה נפטר אברהם אבינו (כדי שלא יצטער בראותו את נכדו יוצא לתרבות רעה) והתקצרו חייו בה' שנים, הרי אקדומי פורענותא בג' חדשים נוספים – למה לו! [עו"ר בס' "קנין תורה בשמעתתא" ח"ב, ויקהל סי' י"ט סק"ז ואילך – המבאר הקדמת לידה (לשבעה) אצל צדיקים "כדי שלא יגרמו צער עיבור לאימם רק כדי ההכרח שהוא לכה"פ ז' חדשים וכו'", ואילו אצל רבקה – עשו הרשע הוא שעיכב].

ואילו "עת לדתה" אצל תמר; השני – "תאומים" בכתוב מלא אצל תמר, "תומם" חסר²² אצל רבקה. בנוגע להבדל השני – ביאורים שונים ניתנו בו²³, ואין זה מענייננו כאן להאריך בו. ברם, לעומת זאת, ההבדל הראשון מורה לדעת חז"ל על פער במנין החודשים שבשני ההריונות.

כך אמרו במדרש ב"ר (פרשה ס"ג פיס' ח') כלפי רבקה "וימלאו ימיה ללדת – להלן (בתמר) מלאין וכאן לחסרין", ואילו כלפי תמר אמרו (שם פרשה פ"ה פיס' י"ג) "ויהי בעת לדתה – כאן לחסרין וכאן (ברבקה) למלאין". ואם עדיין לא שמענו כאן מפורשות לכמה חודשים ילדה תמר²⁴, בא רש"י (תולדות כ"ה כ"ד) והסיר ספק מליבנו

22. על אופן הכתיבה – אם "תומים", או "תאומם", או "תומם" – ראה מש"כ "אליה זוטא" שבסוף ה"לבוש" חאו"ח (תשובה ו') שם ציין לגי שיטות בדבר: שיטת ה"חזקוני" – חסר יו"ד, שיטת ראבע"ז (וכן מתנו"כ וגו"א) – חסר אל"ף, ושיטת בעה"מ – חסר יו"ד ואל"ף (ור' להלן הערה 23). הו"ע צידד להכריע כשיטת בעה"ט, להחסיר שניהם ולכתוב "תומם". סיוע לכך ר' בספר "תוספות השלם" (תולדות) ח"ג עמ' י"ח פיס' ו', שם דייקו (עפ"י המובא בב"ר ס"ג ז') מהשמטת האל"ף והיו"ד כי "עוד י"א שבטים שהיו ראויין לצאת ממנה, ונחסרו לה"; וע"ע שם פיס' ז'.

23. הראשון שבהם: לעומת פרץ וזרח ששניהם צדיקים (ולכן הכתיב מלא) הרי אצל בני רבקה רק האחד צדיק (ולכך הוחסר הכתיב). כך במדרש ב"ר פרשה ס"ג פיס' ח' "להלן פרץ וזרח שניהם צדיקים, כאן יעקב ועשו אחד צדיק ואחד רשע", וכן כיו"ב שם פ"ה פיס' י"ג (ור' אריכו"ד בב"ר מהדו' תיאודור-אלבק ח"ב עמ' 7-686 בהערה, ושם עמ' 1048 בהערה, ור' תו"ש תולדות פכ"ה אות קכ"ג וכן וישב פל"ח אות קכ"ב – לבאר מקור הדיוק מהשמטת איזו אות). עו"ר במדרש "לקח טוב" ו"שכל טוב" תולדות פכ"ה כ"ג ווישב פל"ח כ"ו, וכן במדרש"ג תולדות (שם סוף פסוק כ"ד) ווישב שם. (וע"ע ב"ערוך" ערך "תאם", וברש"י תולדות ווישב שם).

באופן אחר נימק ה"חזקוני", תולדות שם, וז"ל: "והנה תומם – חסר יו"ד, שהרי כל התאומים דומים זה לזה, אבל כאן האחד איש שעיר והאחד איש חלק, עשו נולד ערל ויעקב נולד מהול, האחד אדמוני והאחד יפה, עשו חזיר ויעקב שה (א"כ למה נולדו תאומים, לפי שאין קש בלא תבואה ואין תבואה בלא קש וכו')". וכן ראה כיו"ב בספר "תוספות השלם" תולדות הנ"ל עמ' י"ח פיס' ד' ו' ז', וע"ע ב"ספר חסידים" – מהדו' מק"נ – סי' תתשפ"ז (ואינו במהדו' הר"ר מרגליות). עו"ר ביאור דקדוקי להשמטה (בהשוואה ל"שלתך" – חסר אל"ף) בפירושו של שד"ל וב"ביאור".

24. לפי שהיה מקום לבעל-דין לבוא ולטעון כי אין לשון המדרש "חסרין ומלאין" מכוונת לימי הריון, אלא לכתוב המלים, שבאחת הוא מלא ובשניה הוא חסר. וטענה שכזו – ראייתה בצדה, שאכן מצינו ביטויים שכאלה המכוונים למשמעות דומה. עיין בירושלמי כתובות פ"ג ה"ט "נער חסר (ה"א) כתיב בפרשה... נערה אחת שלימה כתיב בפרשה", וכן בבבלי שם מ' ב' "נערה מלא דיבר הכתוב". הרי שכינו שינוי הכתיב במינוחים אלה של חסר-שלם-מלא, ואף כאן תיתכן פרשנות זו! לכך בצד טענה זו צויין שוברה – דבריו המפורשים של רש"י "כי לז' חדשים ילדתם". (עם זאת עי' בב"ר

בכותבו מפורשות "אבל בתמר... לא מלאו ימיה, כי לז' חדשים ילדתם"²⁵. כן פירשו גם "בעלי התוספות"²⁶: "וא"ת מ"ש גבי תמר דכתיב "ויהי בלדתה"²⁷, ולא כתיב "וימלאו". וי"ל דלא מלאו ימיה רק לז' חדשים, אבל רבקה ילדה לט' חדשים". מכאן נמצינו למדים כי לשבעה חודשי הריון נולדו פרץ וזרח.

נראה שעובדה זו – לידתם לשבעה – היא שעמדה בעוכרי ילפותת הש"ס²⁸ להוכיח בראיה ברורה שהיכר עובר הוא בשלושה חודשים. אף שבתמר מפורשות נכתב (וישב ל"ח כ"ד) "ויהי כמשלש חדשים" ומאז כבר ניכר היה עיבורה לכל, אעפ"כ הסתייגו חז"ל ואמרו שאין זו ראייה גמורה אלא "זכר לדבר" בלבד. יתכן שהימצאות מקור הלימוד אצל תמר הביאתם לספק, שמא דוקא ביולדת לשבעה אמורים הדברים, ולא

הנ"ל במהדו' תיאודור-אלבק, שם צוינו גירסאות כת"י המסייעות לכאן ולכאן (ור' עוד בענין זה בשו"ת "בית שלמה" אהע"ז סוס"ו). אמנם יתכן שטענה זו – והגירסאות המסייעות לה – תיאמר כלפי הסוברים (ר' להלן הערה 31) שאכן לא ילדה תמר לשביעי, אלא גם היא לתשיעי ילדה).

דומה שגם הדגשת מילוי כל חודשי הריונה של רבקה רומזת לפרשנות של פער בין רבקה לזו המשווית עימה – תמר – ודוקא בענין זה. ראה הדגשת מדרש "לקח טוב" תולדות כ"ה כ"ג – "לעיבור תשעה", ועוד יותר מכך ב"תרגום יונתן" שם (פסוק כ"ד) אשר ציין אפי' השלמת מנין הימים – "ושלימו מאתן ושובעין יומי עיבורהא למילד", וכן הובא כיו"ב במדרש "שכל טוב", ואין הדגשה זו של "מילוי ימים" ברבקה, אלא בחינת רמז ל"חיסור ימים" שאצל תמר. [נראה שיש פנים לסברה הגורסת כי רבקה היתה חוששת שמא תקדים ותלד לפני תום חודשי הריונה, וחידוש היה בעובדה שהשלימה ימיה ובסופו של דבר ילדה רק לתשיעי. כדמשמע מפירושו של ר' יוסף בכור שור שם "לא כשהיתה סבורה (לילד קודם זמנה) אלא היה בא לעת מילוי ימים לעת לידה"].

25. ובפירושו לוישב שם כתב "בעת לדתה – וברבקה הוא אומר וימלאו ימיה ללדת, להלן למלאים וכאן לחסרים". מכאן מוכח שפרשנותו של רש"י לביטויים "מלאים" ו"חסרים" הינה חופפת וזהה ללידה לתשיעי וללידה לשביעי – כאמור בהערה שקדמה.

26. מכת"י מינוכן – כמובא בספר "תוספות השלם" תולדות הנ"ל עמ' י"ח פיס' ג'. וכן איתא ב"פירושי ר' חיים פלטיאל" עה"ת תולדות שם "וא"ת מ"ש גבי תמר כתיב ויהי בעת לדתה ולא כתיב וימלאו, וי"ל דלא מלאו ימיה רק לז' חדשים אבל רבקה ילדה לט' חדשים".

27. צ"ב מדוע שינו ונקטו הכתוב בפסוק כ"ח ("ויהי בלדתה ויתן יד וגו'") ולא הכתוב בפסוק כ"ז ("ויהי בעת לדתה וגו'") כפי שנקטו במדרש ובפרשנים.

28. ירושלמי יבמות פ"ד הי"א ושם נדה פ"א ה"ג, בבלי נדה ח' ב', ומקורם בתוספתא נדה פ"א ה"ז. וראה מדרש בר" פ"ה פיס' ט', ומדרש "שכל טוב" ומדרה"ג וישב ל"ח כ"ד, ותנחומא (באבער) סי' י"ז. וע"ע סנהדרין ס"ט א', ובראבע"ז דברים כ"א ג'.

ברוב נשים היולדות לתשעה²⁹ ! וזהו ביאור מה שנקטו בלשונם "משום דאיכא דילדה לט' ואיכא דילדה לשבעה"³⁰, ותמר (שממנה המקור) הלוא לשבעה ילדה³¹!

29. כלשון "קרבן העדה" בירוש' יבמות פ"ד ריש הי"א: "ראיה ממש לא הוי די"ל יולדת לשבעה הוא דסגי בג' חדשים, אבל יולדת לתשעה משתהי יותר מג' חדשים, ותמר יולדת לשבעה הוי וכו'". ור' עוד בספר "תוספות השלם" ח"ד – וישב ל"ח כ"ד, פיס' א' – משם הריב"א, לבאר דברי רש"י עה"ת שלא הצריך ג' מלאים (ר' בהערה הסמוכה) על סמך דרשת הב"ר המפרש שתמר ילדה לז' חדשים.

30. יסוד הספק הוא בשאלה אם הכוונה תמיד לג' חדשים מלאים, או שליש ימיה היחסיים של אותה מעוברת (וכן אם יש מחלוקת בדבר). ביישוב שיטת רש"י (אשר בפ"י לנדה ח' ב' כתב דהיכר עובר בשני חודשים ושלש, ובפירושו עה"ת כתב רוב ראשון ואחרון ואמצעי שלם, וע"ע בפ"י ליבמות ל"ז א' ד"ה לשליש ימיה) להלכה, דנו הרבה. עיין בפרשניו – רא"ם, גו"א ו"שפתי חכמים" וכן ב"ספר זכרון" (לר' אברהם בקראט) וישב שם – שהאריכו בדבר, ועי' "שיירי קרבן" לירו' יבמות הנ"ל (ויישובו להרא"ם מהשגת היפ"מ) ובהגה' הרש"ש יבמות מ"ב א' (ד"ה ותמתין משהו וכו') וכן בהגהותיו למדרש ב"ר הנ"ל, ור' אריכו"ד בתו"ש וישב פל"ח אות צ"א, ומה שהביא מכת"י מהר"י חלאוה ומהר"י כלץ ועוד – עיי"ש; עו"ר בספר "תוספות השלם" ח"ד הנ"ל עמ' ע"ז-ע"ח באורך.

ור' עוד מש"כ התשב"ץ (ח"ב סי' ק"א) "בודאי שלענין היכר עובר בעיני צ' יום בין נולד לט' בין לנוולד לשבעה... וכן לענין גמר צורתו בין לזכר בין לנקבה אין הפרש בין נוצר לט' לנוצר לשבעה, דכולהו בעיני מ' לזכר פ' לנקבה לדברי האומר בפ' המפלת דמי טוהר לזכר ולנקבה הם כנגד יצירתו, והתורה גזירה כוללת עשתה בימי טוהר בין נולד לח' בין נולד לתשעה".

וע"ע בשו"ת נוב"י מהדו"ת אהע"ז סו"ס י"ט, בנוגע להכרת עובר ביולדת לז' אם ניתן לומר שיוכר כבר בפחות משני חודשים ושלש; הבהיר שם הבחנה בין זמן "הכרת עובר" המוקדם, לעומת "כריסה בין שיניה" המאוחר יותר. וראה עוד אריכו"ד בנדו"ד בשו"ת "בית שלמה" אהע"ז סי' ו', ובשו"ת חוט המשולש (ח"א) סי' י"ח בסוף התשובה ד"ה "מיהו", וכן עי' במש"כ מהרש"ם בספרו "דעת תורה" חאו"ח סי' תרי"ז ס"א, שו"ת "בית יצחק" אהע"ז ח"ב סי' קי"ט ס"ק י"ג-י"ד, שו"ת "משכנות יעקב" אהע"ז סו"ס מ"ג, וכן עי' בשו"ת רעק"א סי' פ"ט, שו"ת "חמדת שלמה" אהע"ז סי' ע"ט, ובשו"ת "מלבושי יו"ט" סי' כ"ד (ד"ה "ומאחר שהתבאר", ואילך) המאריך ומדייק מהגהת הר"ף על הסמ"ק ומסוגי' הש"ס כנגד הנובי והרא"ם, עיי"ש. ועי' ב"מרחשת" ח"ב סי' י"ד המסיק ע"ס תשו' רעק"א – ועוד – שאם עברו ששה חודשים משעת הכרת העובר עד הלידה, הרי זה נחשב "כלו לו חודשיו". עו"ר בס' "פרדס יוסף" וישב ל"ח כ"ד ובנ"ש, וכן בס' "קנין תורה בשמעתתא" ח"ב – ויקהל סי' י"ט סק"ז ואילך – ביישוב שיטת רש"י – לחדש הבחנה בין ב' סוגי יולדת לשבעה: זו שמטיבעה ללדת כך – והיא אכן היכר עוברת בב' חודשים ושלש – לעומת זו שטיבעה ללדת לתשעה ורק הוקדם עת לידתה – והיא, היכר עיבורה כדרכה, בשלושה חודשים.

31. אמנם בדעת מהרש"א (נדה ח' א' ב') משמע דס"ל ששיטת הש"ס (החלוקה על המדרש) היא דתמר לתשעה ילדה, וכן דייק ממנו בשו"ת "בית שלמה" הנז' סוף ד"ה

ג. השבטים – בני יעקב

בנוגע לבני יעקב, מצינו דיעות חלוקות בשאלה לכמה חודשים נולדו. השיטות שנאמרו בזה – מגוונות: אפשרות ראשונה – הכל נולדו לשבעה, הן בני לאה הן בני רחל והן בני שתי השפחות. אפשרות שנייה – בני לאה לבדם נולדו לשבעה, ואילו כל השאר נולדו כדרכם לתשעה. אפשרות שלישית – המתפצלת לשתיים – גורסת כי הכל נולדו לתשעה; בין אם נולדו בשנים שונות ונפרדות האחד מהשני, ובין שנולדו האחד בשנות רעהו בו־זמנית.

מקורה של ההתלבטות בשאלה זו, הינה עובדת לידת י"א בנים ובת אחת (דינה) בפרק זמן קצר ביותר, שבע שנים בלבד. פרק זמן קצר זה נקבע בין מועד נישואי יעקב ללאה (ולרחל) אשר היו בתום שבע שנות העבודה הראשונות³², ובין מועד לידת רחל את יוסף שהקדימה שש שנות עבודה אחרונות³³. מעתה צא וחשב, כי אם סך כל שנות שהותו של יעקב אצל לבן הסתכמו בעשרים שנה, הרי בשבע שנים אמצעיות נולדו כל ילדיו (לבד מבנימין), קרי: י"א בנים ובת אחת. חשבון שכזה נערך ב"סדר עולם רבה" פ"ב: "... כ' שנה עשה (יעקב) בבית לבן, ז' עד שלא נשא את האמהות, וז' משנשא את האמהות, ושש שנים אחרי שנולדו י"א שבטים ודינה". מכאן נבעה המסקנה:

"נמצאו כל השבטים נולדו בז' שנים חוץ מבנימין³⁴, כל אחד

ואחד לז' חדשים³⁵".

"והנה זה ודאי וכו'" עיי"ש, והו"ע הוסיף שכ"כ "הגאון בהגהות מכלל יום על אגדת ירושלמי". וכן ראה בשו"ת "מלבושי יו"ט" סי' כ"ד (סוף ד"ה אח"כ) הסבור שלידת תמר לשבעה – במחלוקת היא נתונה, ומאן דס"ל דילדת לשבעה לא בעא ג' חודשים מלאים להכרה, הוא ס"ל דתמר ילדה לתשעה (ורק משום שזה היה "למקוטעין" – והדבר אפשרי לדידו – לכן לא כתיב בה וימלאו ימיה ללדת; אך לאמיתו של דבר ילדה לתשעה ולא לשבעה). ברם עיי' ב"לבוש האורה" עה"ת וישב שם, אשר תחילה כתב "לא הודיענו – רש"י – אם תמר ילדה לז'... או שמא ילדה לשמונה חדשים ויום אחד וס"ל יולדת לח' יולדת למקוטעין... ולפי חשבון זה ילדה תמר לח' חדשים וג' ימים וכו'". אולם מסקנתו היא דילדה לשביעי – "לוי' חדשים ויום אחד", עיי"ש באורך.

32. בראשית כ"ט י"ח-ל'.

33. בראשית ל' כ"ה: "כאשר ילדה רחל את יוסף... שלחני ואלכה"; ושם ל"א מ"א "זה לי עשרים שנה בביתך, עבדתך ארבע עשרה שנה בשתי בנותיך ושש שנים בצאנך".

34. עיי' במבואו של רד"ב לסע"ר במהדורתו, פרק ט"ו (עמ' 134) שם ציין כי מלים אלה – "חוץ מבנימין" – אינן מצויות בכמה כת"י, "וכן הנכון". ר' עוד שם "הערות ותקונים" לסע"ר פ"ב – אות י"א (וע"ע שם בדחייתו למש"כ "רב חכם אחד בהשחר תרל"ז ח"ד שיש כאן בדברי הס"ע טעות גמור").

35. ביאר זאת "חזקוני" (ויצא ל' כ"ה): "פיי' לכל אחד ואחד ששה חדשים לעיבור ושבע לטומאה, והכי קיימא לן יולדת לשבעה יולדת למקוטעין". דאל"כ, וכוונת סע"ר הינה

כלומר, בהנחה שבשעת עיבור אחת האמהות לא היתה אם אחרת מעוברת, ורק משילדה האחת התעברה השניה, אזי לא יתכן שיולדו בשבע שנים שנים עשר ילדים (כולל דינה)³⁶! אלא אם כן תאמר בהכרח שהוקדמה לידתם, ונולדו בני יעקב לשבעה³⁷.

כאמור, שיטה זו מקישה כל האמהות זו לזו, וכולן מיקשה אחת הן – כביכול בחינת אם אחת! לפיכך אין הריונן ולידותיהן חופפות אלא רק בזו אחר זו³⁸, ומכאן נבעה המסקנה הנזכרת שכל בני יעקב נולדו לשבעה. ברם מ"פרקי דר"א" פל"ו משמע שסבר כי רק לאה ילדה לשבעה³⁹, שהיא – לידותיה מרובות ותכופות, ואילו

לתום שבעה חודשים, אזי אין כל מירווח ביניהם, שזה בדיוק שבע שנים! ובשלמא בין אמהות שונות אין קפידא מימי טומאה של אחת כלפי השניה, ברם בבני לאה קשה! אלא בהכרח הכוונה לתחילת שביעי, ואז ניתן להוסיף שבוע לטומאת לידה. ועם זאת עדיין צריך להעיר, דאם נולדו תאומות עם כל שבט ושבט (עי' ב"ר פפ"ב ח', תנחומא וישב מ"ב, פרדר"א פל"ו, מדרש שכ"ט ולק"ט וישלח ל"ה י"ז ורש"י שם, ועוד) אזי ימי הטומאה צריכים להיות מוכפלים, כדינה של יולדת נקיבה! ואכן עי' בספר "מושב זקנים" עה"ת (שם פכ"ט ל"ב) אשר בחדא מחתא ציין "שעם כולם נולדו תאומות עמהן, ונולדו לז' חדשים" ! וע"ע בהגהות הרד"ל ל"פרקי דר"א" הנ"ל, אשר מכך הוכיח דנולדו לז' למקוטעין "דאל"ה הא בצרי להו כי מדלת ימי טומאה וכו' ואף אם היו בז' שנים מעוברות לא יעלו במילואן... דהו"ל ימי טומאה שבועיים לכ"א".

36. שכפולות שנים עשר (ילדים) בתשעה (חודשי הריון) מעלה תשע שנים, ועוד הוסף לכך ימי טומאה (שבוע לזכר ושבועיים לנקיבה) !

37. וכן לשון "מדרש הגדול" (ויצא ל' כ"ו): "ר' אליעזר אומר, כל השבטים נולדו לשבעה חדשים, נמצאת אתה אומר שכולן נולדו בשבע שנים", ור' ראבע"ז (שם כ"ג) המציין דעת "הקדמונים" הסוברים שנולדו השבטים "בני ששה חדשים וימים במספר". וכן ראה בס' "מגן אבות" להרשב"ץ (לפרקי אבות פ"ה מכ"א) אשר כתב – בנוגע לחישוב שנות שמעון ולוי: "... אחר שבע שנים ראשונות נשא לאה וילדה לו בנים, ובשתי שנים נולדו לו ראובן שמעון ולוי, לפי שכל עיבורן היה לששה חדשים ויום אחד וכו'". אף לו פשוט שנולדו (לכהפ"ח ג' אלה) לשבעה. ור' גם תוי"ט למשנה שם, ד"ה "בן י"ג למצות" וכן ר' "זית רענן" על ילקו"ש וישלח רמז קל"ה אות ח' (וע"ע בס' "קנין תורה בשמעתא" ח"ד, מטות סי' א' סק"ו-סק"ט, אריכו"ד בנוגע למנין שנות שמעון ולוי).

38. בלשון הגר"א בהגהותיו לסדע"ר שם – "כולם נולדו זה אחר זה".

39. "פרקי דר"א" פל"ו: "ר"א אומר, מז' חדשים ילדה לאה את בניה, ולשבע שנים נולדו ליעקב י"א שבטים ובת אחת וכו'". והסיק רד"ל בביאורו שם (אות ל"ז) "אפשר דס"ל דבני בלהה וזלפה נולדו לט', כי נולדו תוך משך ימי עיבורי רחל ולאה". (ויש להעיר שגם ספורנו – בראשית ל' י"ח – הזכיר כקושי רק את ח' בני לאה וזלפה, ועם קושי זה התמודד – ראה להלן הערה 48 – ואילו לבני רחל ובלהה לא נזקק כלל).

שאר האמהות אין כל מניעה לומר שילדו לתשעה. (אלא אם כן נקטו שם דוגמא בעלמא, ומהכרח אצל לאה יש להקיש השוואה לשאר האמהות⁴⁰). בכל אופן, הצד השווה לשתי שיטות אלה היא הסכמתם כי בני יעקב – אם כולם (שיטה ראשונה) ואם רק חלקם (שיטה שניה) – נולדו לשבעה.

לעומת זאת מוצאים אנו שיטה שלישית, הסבורה שכל בני יעקב נולדו לתשעה, לרבות בני לאה. זאת שומעים אנו מ"מדרש תדשא"⁴¹ אשר האריך לפרט בפרוטרוט תאריך לידתו⁴² של כל אחד ואחד מבני יעקב:

"ראובן נולד ביום י"ד לחודש ה'ט'... שמעון נולד בכ"א לחודש ה'י'... לוי נולד בי"ו לחודש ה'א'... דן נולד בט' לחודש הששי... יהודה נולד בט"ו לחודש השלישי... נפתלי נולד בה' לחודש השלישי... גד נולד בי' לחודש השביעי... יששכר נולד בי' לחודש החמישי... אשר נולד בכ' לעשתי עשר חודש... יוסף נולד כ"א לחודש השביעי וכו"⁴³.

40. עי' בהגהות הרד"ל הנ"ל (שם הגה"ה ב') שכתב "אפשר גם הפר"א סובר שרחל ובלהה וזלפה ילדו ג"כ לז', ופרט הדברים בלאה שממנה הוא שיוצא לנו חשבון זה וכו'". נראה כי ביאור שכזה גם יסייע ביישוב הסתירה מהאמור בשם ר"א כאן (רק בני לאה לשבעה) לאמור בשמו ב"מדרש הגדול" (לעיל הערה 37 – כל השבטים לשבעה) וזה גופו סיוע לביאור זה.

41. "מדרש תדשא" (מהדו' גאלדבלאט, תרס"ח) פרק ח' (הובא ב"בית המדרש" – יעללינעק – חדר שלישי, עמ' 171; ב"אוצר מדרשים" – אייזנשטיין – עמ' 478 אות ח'; וכן "מקדמוניות היהודים" לעפשטיין, ח"ב עמ' ק"ל-קע"א). וראה עוד – בנוגע למנין שנות בני יעקב, והפערים ביניהם – במדרש "לקח טוב" שמות ו' ט"ז, וכן ב"סדר עולם זוטא" (והשוה לכל זה – "ספר היובלים" פכ"ח (מהדו' א. כהנא, עמ' רע"ז, ושם עמ' רפ"ו). אכן, מכאן היתה אחת מראיותיו העיקריות של א. עפשטיין ("מקדמוניות היהודים" הנ"ל, מבוא – פרק ב', עמ' קל"ג) לכך ש"מדרש תדשא" שאב מקורותיו גם מ"ספר היובלים".

42. וכן גם תאריך פטירתו, עיי"ש.

43. ע"ע "רבינו בחיי" עה"ת, שמות א' ו' – "מצאתי במדרש תדשא", ושם שינה במקצת: פירט שמות החודשים ולא מספרם (ראובן – כסלו, שמעון – טבת, לוי – ניסן וכו'), כמו"כ הוקדם יהודה לדן ואשר ליששכר, הוסיף זבולון (ז' בתשרי) ובנימין (י"א במרחשון), וכן שינה התאריך אצל נפתלי (במקום ה' לחודש השלישי – ה' בתשרי) אצל גד (במקום י' לחודש השביעי – י' במרחשון) ואצל יוסף (במקום כ"א לחודש השביעי – א' בתמוז) וחתם "באדר ובאייר לא נולדו, נשתיירו לאפרים ולמנשה". וכן הובא בילקו"ש שמות רמז קס"ב. (ור' הערות א. עפשטיין הנ"ל, במהדורתו עמ' קנ"ב-קנ"ג; עו"ר בתו"ש ויצא פרק ל' אות צ"ג, ובילקו"ש הנ"ל – מהדו' הימן, עמ' 5 בהערות).

משמע כל אחד ואחד במועדו, בשנתו, בזה אחר זה, ומן הסתם במילוי חודשיו – לתשעה – שהרי אין כל הכרח לצמצם לשבעה !

דא עקא, שיטה שכזו אינה מתיישבת על נקלה עם פשוטם של מקראות, אשר – כאמור – נראה מהם בבירור שתוך ז' שנים בלבד נולדו כל י"א הבנים ודינה⁴⁴; מה שלשיטה זו הוא בגדר הנמנעות. לכן מצינו שיטה נוספת, אשר מחד גיסא קיבלה פשטות המקראות מהם משמע שנולדו כולם משך שבע שנים בלבד, ומאידך גיסא סברה שנולדו כדרכם לתשעה ולא לשבעה. את פתרון הבעיה מצאו בקביעה שנולדו בחפיפה האחד עם השני, ולא בזה אחר זה. כך אמרו במדרש "לקח טוב"⁴⁵:

"בסוף שבע שנים נתן לבן את לאה בתו ליעקב אבינו, ואחרי שבעת ימי המשתה נתן לו גם את רחל, ויוסף נולד בסוף שבע שנים השניים. נמצא י"א שבטים שנולדו בשבע שנים;

יחד עם זאת יש לציין כי ממדרש זה המפרט תאריך לידתו המדוייק של כל אחד ואחד מן השבטים, הסיק מהר"י אלגאזי כי יששכר – לא רק שלא נולד פג קודם זמנו, לשבעה, אלא אדרבה השתחה זמן מרובה ביותר במעי אימו ! שהרי אם עיבורה של לאה היה "בימי קציר חיטים" – היינו תמוז – ונולד יששכר כאמור בי' אב לשנה שאח"כ "אם כן נמצא ששה י"ד חדשים במעי אמו" – "קהלת יעקב", קונט' מדות חכמים אות ו' סי' ע"ה (ור' תיקון לשונו בשד"ח מער' ט' כלל ה'), ומכח כך הסיק דהשתנו הטבעים מזמן האבות, שהרי דר"כ אמרינו דלא אשתהי יותר מי"ב חודש (עי' בפרק). בכל אופן שמעינו מינייה דבודאי לא סבר שנולד טרם זמנו ! (ור' לעיל סוף הערה 20).

44. עם זאת, דעת רלב"ג (עה"ת, ויצא) הינה, שדוקא פשוטם של מקראות מורה להיפך, וכבר קודם מילוי שבע שנים הראשונות נשא יעקב את לאה והחל בהולדת ילדיו, "והוכרתי לפרש שזה הענין – "הבה את אשתי ואבואה אליה" – היה קודם שיתחיל בעבודה הזאת, לפי שבזולת זה לא יתכן שישלם מה שקרה ליהודה מענין בניו... וזה מבואר בנפשו כי לכל אח' מהם היה הריון בפני עצמו... ולזה הסכמנו לפרש שיעקב שאל ללבן שיתן לו תכף אשתו קודם שיתחיל בעבודה... ועוד מזה המקום יוסר הספק איך יתכן שילדו י"א זכרים ונקבה א' זה אחר זה תוך ז' שנה, כי לפי זה החשבון תהיה תולדותם נשלמת בי"ד שנות העבודה וזה ממה שאיננו זר. ואולם אמרנו זה אחר זה לפי שכן נראה מזה הספור במה שאין ספק בו". אמנם גם הוא הודה ששיטתו זו (לידת השבטים זה אחר זה משך י"ד שנה) נוגדת דעת חז"ל, אשר "הבינו שיהיה זה כולו נשלם בשבע שנים"; אלא ש"זה כולו היה ממנהגם להפליג בחוזק ההשגחה האלקית ולפרסם עניינה אל ההמון, ואמנם מה שיאות לפי פשוטי הדברים ולאמת בעצמו הוא מה שכתבנו" !

וכבר שקיל רלב"ג למטרפסיה מידיו של ר"י אברבנאל (ויצא, ד"ה "ויעבד יעקב וכו'") אשר הגיב על כך במשפט: "והנה הוא בזה מעקש הפסוקים ומבלבל אותם". 45. "לקח טוב", בראשית כ"ט ל"ב.

כיצד, ילדה לאה את ראובן בשנה הראשונה אחר המשתה, ונתעברה בשמעון בשניה, וכשנתעברה עוד בשמעון נתקנא רחל באחותה ונתנה ליעקב את בלהה שפחתה, ונתעברה גם היא בשנה השנית, ונולד שמעון ללאה וזן לבלהה בשנה השנית, ובשלישית ילדה לאה את לוי ובלהה את נפתלי, ובשנה הרביעית ילדה את יהודה ותעמוד מלדת, וילדה זלפה את גד ונתעברה גם לאה עוד בשנה ההיא וילדה את יששכר, בשנה הששית ילדה לאה את זבולון וזלפה את אשר, בשביעית ילדה רחל את יוסף ולאה ילדה את דינה; נמצא שנולדו י"א שבטים ודינה בשבע שנים".

כלומר, הריונם ולידתם של: שמעון (ללאה) וזן (לבלהה); לוי (ללאה) ונפתלי (לבלהה); יששכר (ללאה) וגד (לזלפה); זבולון (ללאה) ואשר (לזלפה) וכן יוסף (לרחל) ודינה (ללאה) – כל אלה חופפים היו בו זמנית האחד לשני. ממילא כמובן בטל מאליו כל קושי המצריך צמצום חודשי עיבורן לשבעה, וניתן לומר כי נולדו כדרכם לתשעה. בדרך דומה (אם כי לא שוה⁴⁶) נקטו גם פרשני מקרא – ראבע"ז⁴⁷ וספורנו⁴⁸ – ואף בסדר המאורעות במקרא משתבש מעט – "הרבה כאלה בתורה"⁴⁹.

אלה הן השיטות העקרויות בדבר אופן לידתם של בני יעקב, כאשר לשיטתם מתוכן נולדו (לכל הפחות חלק מ-) בניו – לשבעה.

46. בשתי דרכים: א. כבר אחרי לידת זן (בנה הראשון של בלהה) כבר אז נמסרה זלפה ליעקב, ר' ראבע"ז בראשית ל' כ"ג, וספורנו שם פסוק ח'. אמנם ראבע"ז הוסיף "גם הרתה רחל קודם שנולד זבולון, וגם דינה לא ידענו מתי נולדה". ב. בדומה לאמור במדרש לק"ט הנ"ל, בתוספת "ודינה בבטן אחת עם זבולון" ! ר' ראבע"ז שמות ב' ב'. 47. עיין ראבע"ז בראשית ושמות הנז' בהערה הקודמת – נאמן לשיטתו השוללת לידה לשבעה, גם אצל משה וגם אצל שמואל, כמבואר להלן.

48. ספורנו בראשית ל' ח' (המתעכב דוקא על בני לאה וזלפה, שהם ה"בעייתיים") והוסיף "כי באופן אחר לא יספיק זמן הז' שנים לעיבורי כולם, אם לא שנאמר שנולדו כולם לז' חדשים ושתיכף שילדו נתעברו ולא שמרו שום טומאת לידה". דבריו אלה האחרונים צ"ב, כיון שחשבון פשוט מורה שתיתכן בהחלט לידת כולם לז' חדשים, עם שמירת טומאה (ז' חדשים לח' בנים הרי זה ס"ג חודש, ואף עם דינה הרי זה ע' חודש, שהם פחות מז' שנים – וכאמור בב' השיטות הראשונות) ! ושמא רק לרווחא דמילתא אמר זאת, לבאר באיזה אופן ניתן לצמצם ביותר; ודחוק. (עוד צ"ב מדוע התעלם בחשבוננו – שם – מדינה !).

49. לשון ראבע"ז שמות הנ"ל: "אין טענה (ראיה) מהשבטים (שנולדו לשבעה) כי להיותם על הסדר איננה ראיה, כי הרבה כאלה בתורה" ואין מוקדם ומאוחר בתורה. (אגב, יש להעיר כי לשיטתם טענה רחל כלפי יעקב "הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי" – מוקדם ביותר !).

ד. משה

גם על משה אמרו חז"ל שנולד בחודש השביעי⁵⁰. מה שהביאם לקביעה זו היתה העובדה שיכלה יוכבד אמו להצפינו מעינם הבולשת של המצרים "שלשה ירחים" (שמות ב' ב'). "שלשה ירחים" אלה שניקבו במקרא – על שום מה? על שום "שנולד לששה חדשים ושני ימים מן החדש השביעי, שהוא שבעה באדר"⁵¹, ולפיכך נותר בידה כמירווח פרק זמן קצוב זה של שלושה חודשים, בהם עדיין לא חשדו בה המצרים ויכלה להצפינו. לענייננו למדנו מכאן דעת חז"ל על לידתו המוקדמת של משה.

עובדה זו של לידתו המוקדמת, סייעה גם בביאור מקרא נוסף. לשון המקרא (שמות שם) "ותרא אותו כי טוב הוא" מעוררת תמיהה. הלוא "ידוע כי כל הנשים אוהבות את בניהם, יפים ושאינם יפים וכלנה תצפנינה אותן בכל יכולתן, ואין צריך ראייה כי טוב

50. ביתר דיוק: יש שסברו כי עברו עליו שני ימים מן החודש השביעי. ראה "מדרש הגדול" (שמות ב' ב') אשר פירש "שנולד לששה חדשים ושני ימים בחדש השביעי", וכן ראה ב"ספר זכרון" (ר' אברהם בקראט) שם. ואולם רש"י ובעלי התוס' סברו שרק יום אחד בלבד חלף מן החודש השביעי, ונולד "לששה חדשים ויום אחד" (עי' רש"י שם ב' ג', ובספר "מושב זקנים" וכן "חזקוני" ו"רבותינו בעלי התוספות" שם). ועי' בשו"ת "בית שלמה" אהע"ז סי' ו' (סוף ד"ה "אמנם כ"ז וכו'") שהאריך לדון בזה – אם מספיקה כניסת יום א' לשביעי או דבעינן טפי, וליישב סתירה ברש"י, עיי"ש ובהגהת בהמ"ח. (עו"ר בספר "פנים יפות" – לבעל "הפלאה" – שמות שם).

ברם ר' בשו"ת "מנחת יצחק" ח"ד סי' קכ"ג ס"ק כ"ד שהעיר: "בזה פרשתי מה דאיתא במדרש תנחומא – א"ל אחד מהם מי שמך לאיש, ועדיין אין אתה איש, מלמד שהי פחות מבן עשרים, עיי"ש. והוא תמוה, דהרי שיעור גדלות הוא ב"ג שנה. ולהנ"ל י"ל... דמחמת שהי רק יום אחד (מעבר לו' חודשים) עדיין הי' נחשב לודאי בן ששה כי קשה לעמוד על יום א' בלא פירש ממנה. או באמת ס"ל להמדרש תנחומא כי באמת לא נולד רק לו' חדשים מצומצמים... וע"צ המיעוט יכול לחיות אף ודאי נפל, אבל לא נעשה גדול רק עד עשרים שנה". (אמנם עיי"ש בח"ח סי' נ"ה ס"ק ס"ב, ושם תלה זאת בשאלה לכמה נולד – לששה חודשים ויומיים או לתשעה, והסתמך על שיטת ה"ראשונים" הנ"ל לענין גדלות, עיי"ש).

נראה להביא סיוע לשיטה זו, שסברה כי כלל לא עברו עליו ימי חודש שביעי ונולד ממש לסוף ששי, מלשונו של "תרגום יונתן" (שמות, שם) שכלל לא פירט ימים אלא כתב בסתמא "בסוף שיתא ירחיו" – משמע סוף שישי בלא כל כניסה לשביעי. נמצאו בזה ג' שיטות – מלבד הסוברים (להלן) שנולד בזמנו, לתשיעי.

51. "מדרש הגדול" שמות שם. וכן איתא ב"תרגום יונתן" (שם) "ואתעברת איתתא וילדת ביר בסוף שיתא ירחיו, וחמת יתיה ארום בר קיומי הוא ואטמרתיה תלת ירחין דסכומהון תשעא", וכן בניסמנים בהערה דלעיל. ובתו"ש שמות פ"ב אות י"ג הביא כן מספר ירחמיאל ומספר הישר, עיי"ש, ור' הערה 58. (עו"ר ב"סדר הדורות" בערכו, אריכו"ד בנוגע ליום לידתו והתאריך, וכן הערתו בדבר אפשרות עיבורה של אותה שנה).

הוא⁵²! אם כן מהי אותה התבוננות מיוחדת שנהגה במשה, לראות "כי טוב הוא". ברם, אחר שכאמור נולד משה לשבעה, י"ל כי "לכן נסתכלה בו בשעת הלידה אם הוא נפל ולא תטרח בהטמנתו, וראתהו כי טוב ויפה הוא⁵³ כי גמרו סימניו שערו וציפורניו כמו ששנינו ביבמות, וידעה שהוא בר קיימא ותצפנהו ג' ירחים, עד סוף ט' ירחי שהוא זמן לידת רוב הנשים"⁵⁴. ממילא התבארו בהנחה זו שתי הערות: הן אותו פרק זמן של "שלשה ירחים" בהם יכלה להצפינו, הן גם טיבה של אותה "ראייה" שנאמרה בו, במשה.

עם זאת ישנו גם ביאור אחר לאותו מירווח זמן של "שלשה ירחים". הביאור הקודם התבסס על כך שמניינם וחשדם של המצרים מחד, וחודשי העיבור של יוכבד מאידך, חופפים היו בצמוד אחד לשני⁵⁵. ומתוך שנקודת התחלה שוה היתה לשניהם, לכן הוצרכו בהכרח לקצר את נקודת הסיום אצל יוכבד, ולהטעות חשבונם של מצריים. לעומת זאת קיימת שיטה הגורסת שלא התקיימה תפיפה בין המועדים, ומנין חודשי ההריון קדם למועד חשדם של מצריים בשלשה חדשים. לפיכך גם אם ילדה יוכבד לתשעה ירחים מלאים, גם אז נותר בידה פרק זמן קצוב זה של שלושה חודשים, להצפנה.

52. רמב"ן, שמות שם, ור' שם ביאורו (השונה מביאורם של רשב"ם, "מושב זקנים" ו"חזקוני" דלהלן) וכן ב"רבינו בחיי", רש"ר הירש, "העמק דבר", ועוד שם. ובלשון הרשב"ם (שם) "המפרש לפי שראתהו שטוב הוא הטמינתהו – שקר הוא, שכל הולדות אמותן מרחמות עליהן".

53. התפרשה לו לרשב"ם ראייה זו "כמו וירא אלקים את כל אשר עשה והנה טוב מאוד. הסתכל והביט כל מעשיו וכל פעולותיו שעשה אם יש לתקן שום דבר בהם, והנה כלם יפים ומתוקנים; אף כאן וכו'". (ועי' כיו"ב ברמב"ן בראשית א' ד' – "ראיה" מלשון קיום).

54. רשב"ם, שמות שם. הוסיף רשב"ם לבאר עפי"ז טיב טענתה של יוכבד כלפי המצריים, כאשר באו לחפשו: "אמרה להם נפל היי" – שמפורסם היה בשכנותיה שנולד מוקדם; ור' כיוצא בביאור זה לאותה "ראייה" בס' "מושב זקנים" (שהדגיש את הצורך בבדיקה משום השבת, "הוצרך בדיקה אם הוא בר קיימא לחלל עליו את השבת, וכדאמר בשבת נולד ובשבת מת!") ובפירוש "רבותינו בעלי התוספות" ו"דעת זקנים מבעה"ת" וכן "חזקוני" ואוה"ח שם. וע"ע בפ"י "קרני אור" על ראב"ע שם – אות ט', ובספר "פנים יפות" הנ"ל.

55. כלשונו של רש"י (שמות ב' ג') "מנו לה המצריים מיום שהחזירה", ובמדרה"ג הנ"ל (פסוקים ב'–ג') כתב שהמנין החל מחלומו של פרעה אשר אירע "באותה הלילה שנתעברה". עו"ר תו"ש שם אות י"ג שהביא מכת"י "חמאת החמדה" שם מבואר "שביום שנתעברה נדמה להם שהוא יום לידתו של משה". (עוד כתב כי "בדברי הימים להשומרונים מבואר שנולד לשבעה חדשים; ומוסיף ביאור שחרטומי מצרים אמרו לפרעה שנולד מושיען של ישראל אחרי שעברו תשעים יום משנתעברה, כשראו כוכב גדול עולה בשמים").

כשיטה זו משמע לכאורה מביאורה של הגמרא בסוטה י"ב א' "דלא מנו מצרים אלא משעה דאהדרה, והיא הות מיעברא ביה תלתא ירחי מעיקרא (מיקמי דאהדרה⁵⁶)". כלומר, מגיינם של המצרים החל רק משעה שהחזירה עמרם, ואולם אותה שעה כבר היתה יוכבד בתחילת חודש רביעי; פרק זמן זה של שלושה חודשים נוצל על ידה להצפתו של משה. לפיכך גם אם נולד משה בזמנו, בתשיעי, גם אז מצוי היה בידה מירווח זמן, ושוב אין כל הכרח לקביעת לידתו המוקדמת!

מכאן אכן נבעה תמיהתו החמורה של הרא"ם⁵⁷ על רש"י אשר פירש כשיטה הקודמת, דלא כש"ס, עד אשר נאלץ לדחוק עצמו ולהסביר מחלוקת שיטות⁵⁸, כאשר רש"י נוטה לחלוק על הש"ס לצורך קירוב לפשוטו של מקרא⁵⁹.

אלא שקושייתו זו של הרא"ם באמת קדומה היא, וכבר "ראשונים"⁶⁰ עסקו בה ואף יישובה באופן המשוה דברי הש"ס עם ההנחה שנולד משה בשביעי. זאת עשו בהוסיפים הערת הדגשה אחת. לא רק בני ישראל, כי אם גם המצרים יודעים היו שעשויות הנשים

56. רש"י, סוטה שם. (יש להעיר כי ברור ששיטה זו לא תתיישב עם מש"כ "תרגום יונתן" – במדבר י"א כ"ו – בדבר זהותם האישית של אלדד ומידד אשר היו "בני אלצפן בר פרנך דילידת ליה יוכבד בת לוי בזמן דפטרה עמרם גברה ואתנסיבת ליה עד דלא ילידת ית משה", מה שלא יתכן אם היתה מעוברת במשה! (ובכלל הדבר צריך יישוב עם דין "מחזיר גרושתו"). אמנם "תרגום יונתן" עצמו אינו קשה, לשיטתו הנ"ל – ר' הע' 50, 51. – וע"ע בשו"ת "באר משה" ח"א סי' ס"ה, לבירור זיהויים ויחוסם של אלדד ומידד).

57. עה"ת, שמות שם.

58. ציין שם הרא"ם ל"תוספות סוטה בשלהי פרק קמא" (אשר אינו מצוי אצלנו) הכותב "שבספר אגדה של דברי הימים כתוב כדברי רש"י, וחולק על גמרא שלנו".

59. ר' שם לשונו: "לבי מגמגם בזה, איך הניח גמרא ערוך ונטה אחר האגדה ההיא. ושמה י"ל מפני שהאגדה ההיא יותר קרובה לפשוטו של מקרא, דמלת ותהר מוכחא כפי האגדה". בכל אופן ברור ופשוט לו להרא"ם כי שיטת הש"ס אינה יכולה לדור בכפיפה אחת עם ההנחה שנולד לשבעה. ור' בספר "דברי דוד" – לט"ז – ובספר "קרני רמים" שם, ועי' תו"ש שמות פ"ב אות י"ג שדחה דברי הרא"ם.

60. עיין בספר "מושב זקנים" עה"ת (שמות, שם) שיישב בזה את הסתירה מהמדרשים לגמ' בסוטה, כמו"כ ביאר בזה מדוע לא יכלה להצפינו ו' חודשים – אם היתה מעוברת קודם, וגם נולד לתשעה – אלא "שבטוב ידעו שאשה יולדת לו' חדשים ויום אחד, ולכן לא יכלה להצפינו רק ג' חדשים דהוי ו' חדשים מלקוחים שניים והיא נתעברה ג' חדשים קודם". וכן כתבו לפרש "חזקוני" ו"רבותינו בעה"ת" שם, וע"ע מהרש"א בחידווא"ג סוטה שם.

ברם עי' בספר "צידה לדרך" (שמות, שם) שהקשה: "אמנם רש"י פירש בהדיא בגמרא פרק קמא דסוטה שלא הלכו המצריים לבדוק אחריה אלא לסוף תשעה חדשים משהחזירה, שלא כדברי החזקוני".

ללדת טרם זמנן, לשביעי, ולכן כבר מאותה שעה מחפשים היו בבתים ותרס אחר תינוקות ! ממילא גם אם מעוברת היתה יוכבד ג' חודשים קודם, ונולד משה לשביעי, אעפ"כ לא נותרו בידיה אלא ג' חודשים בלבד להצינו, כיון שחיפושיהם של המצריים החלו כבר בעבור ו' חודשים לנישואיה (שחודשים היו בלידה מוקדמת) ! נמצא כי ניתן לבאר גם את שיטת הש"ס בהתאמה להנחה הנ"ל בדבר לידתו המוקדמת של משה – בשביעי – אף שמעוברת היתה כבר מקודם, וכך סבר רש"י.

אמנם אין ספק שקיימת שיטה הגורסת לידתו של משה בעיתה ובזמנה, לתשעה. כך אמרו מפורשות ב"מכילתא דרשב"י"⁶¹ כי עמרם "גירש את אשתו כשהיא מעוברת שלשה חדשים, בסוף שלשה חדשים חזר ועשה בה קידושין... ומצרים מנו לה תשעה חדשים, והיא ילדה בתוך ששה חדשים". כאן נקטו במפורש כי א. מעוברת היתה ג' חדשים קודם ו. המצרים מנו תשעה חדשים – ולא שבעה. בהכרח סברה ה"מכילתא דרשב"י" שנולד משה לתשעה⁶². זו גם דעתו המפורשת של ראבע"ז⁶³ (שמות, שם) וכאמור – גם פשטות שיטת הש"ס, אם כי בדבר זה אין הכרע.

בכל אופן נמצינו למדים כלפי נידון דגן – שיטה ארוכה במדרשי חז"ל ופרשני המקרא, הסוברים שגם משה נכלל בהנהו שנולדו לשבעה.

ה. שמואל

מבחינה יסודית שונה הוא מקרהו של שמואל מהמקרים הקודמים, לפי שאצלו תוארכו ההריון והלידה בלשון ברורה כבר בפסוקים עצמם. לעומת ההיקשים, ההשוואות והמסקנות שנצרכו במקרים הקודמים, כאן נאמר מפורשות (שמואל א' א' 61.

61. "מכילתא דרשב"י", מהדו' רד"צ הופמן עמ' 3, ובמהדו' אפשטיין-מלמד עמ' 6, בשינויים קלים. (ועי' בתו"ש שמות פ"ב אות ב', בנוגע לדפוס מאמר זה והטעויות שנשתרבו בעקבות זאת).

62. וראה עוד במדרש "שכל טוב" שמות שם, פסוקים ב'–ג', וכן "לקח טוב" שם (וב"דברי הימים לשומרונים" – לעיל הע' 55).

63. ראבע"ז דחה את דעת הסוברים שמה נולד לשבעה, בשני טעמים: א. "לא יוכלו המצריים לדעת מתי הרתה האשה... אין כח באדם לראות באשה מתי תלד" (ברם עיי"ש בהמשך דבריו על הקשר ההכרחי והצמוד שבין עת ההריון ועת הלידה, "דבר מנוסה הוא לקדמונים, וחמשה פעמים נסיתיו גם אני" ! דא עקא, המצריים עצמם שלא ידעו עת ההריון לא יכלו לדעת עת הלידה). ב. "רחוק הוא שהוא נולד בחדש השביעי מתחילת ההריון, כי הנולדים ככה הם קצרי קומה וכו'" (ואילו משה גבה קומה היה – עי' שבת צ"ב א', נדרים ל"ח א', ובכורות מ"ד א') עיי"ש. (ורי בפ"י "קרני אור" שם אות ט', ולפירושו – בהקשר ל"א חודש – משמע שנולד חודש אחד קודם זמנו, גם לראבע"ז).

כ': "ויהי לתקפות הימים ותהר חנה ותלד בן"⁶⁴. "תקופת ימים" זו התפרשה להם לחז"ל בפשיטות⁶⁵: "תקופה" היינו "תקופת חמה" (שהיא שלושה חודשים)⁶⁶ ו"תקופות" ו"ימים" – מיעוט רבים שנים⁶⁷, נמצא ששמואל נולד לשתי תקופות וימים, שהם ששה חודשים וימים⁶⁸!

עד כדי כך ברור היה להם לחז"ל שזוהי פרשנות הפסוק, שמכאן למדו כלל הלכתי קבוע לכל התורה כולה:

"אמר מר זוטרא, אפילו למ"ד יולדת לתשעה אינה יולדת למקוטעין, יולדת לשבעה יולדת למקוטעין, שנאמר ויהי לתקופות הימים מיעוט תקופות שתיים ומיעוט ימים שנים"⁶⁹.

64. סמוך למה שנאמר קודם לכן (פסוק י"ט) "... וידע אלקנה את חנה אשתו ויזכרה ה'".
65. ביאר זאת מהרש"א (חידו"ג ל"ח ב') "לפי פשוטו לתקופת לא משמע לשון רבים, אלא שהוא דבוק ולשון יחיד, אלא דא"כ תקשי דהיאך ילדה לתקופה א' ולימים, דזה אי אפשר, וע"כ דרשו לתקופת כמו לתקופות ולא משמע להו דקאי לתקופת הימים אותה שאחר תקופת הימים הרה ולא קאי אותלד דא"כ מה משמע קרא, וק"ל". משמע, וכן משמע ברש"י (הערות 67,68) שלימודם של חז"ל נובע מעצם פרשנות המונחים "תקופות" ו-"ימים".

אמנם נראה שלא כך הבין ר' יוסף קרא (החלוק על חז"ל – ר' הערה 70) והוא סבר שמקור לימודם של חז"ל מהווה המלה "הימים" אשר יש בה ייתור: "פתר' רבותינו ויהי לתקופת הימים, לשתי תקופות ושני ימים... נמצאו עושין מה"י של הימים תוספת". (אכן, הוא שם חלק עליהם בנקודה זו – "וה"י בתחלת התיבה שהוא שם דבר אינה באה להוסיף לעולם, שאין כת' ויהי לתקופה וימים אלא ויהי לתקופות הימים, שעל כרחך פתרונו לתקופות של ימים וכו").

66. עיי' מהרש"א (חידו"ג ר"ה י"א א' ד"ה "יולדת לשבעה וכו") המדקדק דבעינן "תקופה" מדויקת, שכך מפורש בפסוק – שהוא מקור הדין – "והתקופות בכ"מ לפי חדשי חמה, והוו להו ב' תקופות וב' ימים קפ"ד וחצי יום". פחות מכך (ששה חדשים ויומיים – סה"כ קפ"ב יום) אינו מועיל. ברם עיין בשו"ת "מעיל צדקה" סי' ה' (ד"ה "ואם לחשך אדם וכו") שם דחה סברת הזיהוי: תקופה – תקופת חמה, ובאשר לראיה משמואל כתב שאינה מוכרחת "דהתם הכי הוי מעשה ומעשה הוי הכי", ואין ממקרה זה קביעת הלכה לדורות.

67. עיי' סוכה ה' ב' "תפשת מרובה לא תפשת, תפשת מועט תפשת" (ורש"י ותוס' שם, וכן הובא במקומות הרבה – ר' ר"ה ד' ב', חגיגה י"ז א', יומא פ' א', חולין קל"ח א' ועוד). וראה רש"י נדה ל"ח ב' ד"ה "מיעוט ימים שנים – דכל מקום שנאמר ימים ולא נאמר כמה, תפוס המועט בידך ולא המרובה, שאם אתה אומר ימים שלשה או ארבעה אני אומר עשרה או ק'... הלכך כאן שנאמר ימים מכיון שנכנסו שני ימים בחדש שביעי ילדה".

68. לשון רש"י שמואל, שם: "מיעוט תקופות שתיים ומיעוט ימים שנים, לששה חדשים ושני ימים וכו"; וכן ר' לשונו של רש"י בפיי' ליבמות מ"ב א' ד"ה "ויהי".

69. ר"ה י"א א', וכן ביבמות מ"ב א' ובנדה ל"ח ב'.

כלומר, הריונה של חנה ולידתו של שמואל מלמדים, שגידרה של "יולדת לשבעה" אין פירושו לסוף שבעה, אלא משך אותו חודש – הן בתחילתו הן באמצעו והן בסופו – שכך מצינו בשמואל שנולד כבר בראשיתו של החודש השביעי, לששה חודשים דיומיים⁷⁰.

ו. כל הנביאים

לבסוף, בחיתום הדברים, ראוי לציין דעתו המפליגה של בעל "מדרש הגדול"⁷¹. בהקשר למה שנתבאר לעיל – אות ד' – אודות לידתו של משה, לשבעה, הוסיפו ואמרו במדרה"ג שלא רק משה נולד לשבעה, אלא תכונה זו משותפת היא לכל הנביאים! "שכל הנביאים לא נולדו אלא לשבעה חדשים", ומשה – אב לנביאים הוא. לפי זה, כמובן, רבו מלמנות ולספור אותם צדיקים שנולדו לשבעה, והרי הם "כפלים כיוצאי מצרים"^{72...73}.

70. עם זאת נראה שיש מפרשני המקרא המפרשים דלא כחז"ל, וסבורים ש"תקופה" זו אינה מכוונת ל-"תקופת-חמה" אלא "לעת הקיץ תשלום ימי ההריון" – עי' ב"תרגום יונתן" ("הוה לזמן משלם יומיא"), רד"ק (אשר ציין גם לדעת חז"ל) וכן "מצודות", שמואל שם (והשווה – בנוגע לפרשנות זו – את הנאמר בשמות ל"ד כ"ב, ודה"י ב' כ"ד כ"ג). דיעה שכזו – אשר במפורש חולקת על חז"ל – נאמרה ע"י ר' יוסף קרא בפירושו לשמואל שם (מהדו' ר"ש עפנשטיין – מהדו'צ תשל"ב, עמ' 54) "לתקופות – פתרי' כששלמה שנה והתחילו הימים לחזור חלילה שחזרו להקיפן... אף כאן... כששלמה שנה וחזרו ימים חלילה להקיפן הרתה חנה וילדה בן... אך לעת חיה או לתשעה או למקוטעין... ויודע אני שיליזו על פתרון זה כל בעלי אגדה ותלמוד שלא יניחו מה שפתרו רבותינו בראש השנה ובכמה מסכתות וילכו אחרי פתרי', אך המשכילים ישכילו לנתיבות הקרייה להעמיד דבר על האמת... שהיא לתשובת השנה". גם ראבע"ז, עיקבי ונאמן לשיטתו השוללת כל לידה לשביעי (ראה לעיל בנוגע לבני יעקב, וכן בנוגע למשה) שב וכתב (שמות ב' ב') בנוגע לשמואל – "גם לתקופות הימים – שלש היי". רוצה לומר אמנם "תקופות" אך לא שתיים אלא שלש, שזה הריון מלא לתשעה חודשים!

אכן נראה שבכדי להדגיש דחיית דיעות אלה, אמרו ב"מדרש שמואל" (מהדו' באבער, פרשה שלישית אות ג') "וייהי לתקופות – לאחר שני תקופות" בלבד.
71. "מדרש הגדול", שמות ב' ב'. (וע"ע בס' "יוונית ויוונית בארץ ישראל" – מהדו' ירושלים תשמ"ד – עמ' 208 הערה 240.)

72. כדברי הגמ' מגילה י"ד א': "הרבה נביאים עמדו להם לישראל, כפלים כיוצאי מצרים וכו'".

73. ע"ע בספר "מגלה עמוקות" פ' ויצא (מהדו'צ לעמבערג תרמ"ב, עמ' ל"ט) המבאר כי ראוי היה דוד להיות נפל "רק שנתן לו הקב"ה ע' שנה" (ור' שם ביאור סיבת קריאת שמו של משיח "בר נפלי"). עו"ר בס' "מרגליות היס" סנהדרין צ"ו ב'.

*

אין טוב מדבריו אלה של בעל "מדרש הגדול" לפתרון השאלה הנעוצה בראש מאמרנו. אם הובעה לעיל התלבטות בייחוס חז"ל מעמד ערכי לאותם פגים הנולדים לשבעה, הרי אין ספק שהכללת "כל הנביאים" במסגרת זו אכן מלמדת החשבה שכזו⁷⁴.

יתכן שקשורה לכך דעת הרד"ק (שמואל ב' י"ב כ' - פי' שני ומוכרע) הסבור כי ילדו של דוד מבת שבע נולד לשמיני ומת בטרם מלאו לו ל' יום, והיה נפל (בכך פירש מה שרחץ וסך והחליף בגדיו, עיי"ש).

אמנם מגמ' מו"ק ט"ו ב' (אשר למדה מכאן איסורו של אבל בתשה"מ) מוכח לא כך, אלא היתה זו אבילות גמורה כדוכ"ד; וכן מוכח ברמב"ם (ריש הל' אבל, ה"ב) אשר תלה זאת בדין חלות אבילות רק משיסתם הגולל, עיי"ש. לפי"ז בהכרח שלא היה נפל אלא בן קיימא !

ובאמת ראה דחייתו של ה"דרישה" (יו"ד סו"ס שמ"א) דמהגמ' לענין תשה"מ מוכח דנהג אבילות. (וראה ביאורו לענין זה: "דבמלך דבעינן שיהא מהודר כדכתיב מלך ביפיו תחזנה עיניך, לא גזרו חכמים עליו רחיצה וסיכה". ועוד הוסיף - לרמב"ן - דבשעת סעודת הבראה נוהגים היו להעביר הזוהמא מן האבל, וכזו היתה רחיצת דוד). אמנם חידש בזה בשו"ת חת"ס יו"ד סי' שכ"ד דבאמת כלו חודשי הילד מהביאה הראשונה שקודם מות אוריה ולכן נהג אבילות בצניעה ופרש מתשה"מ - וזהו מ"ש הגמ' במו"ק - אך כדי למנוע חילול ה' (ובצירוף הטעמים הנ"ל) התיר לעצמו לרחוץ ולסוך, כדי שיחשבו הבריות שבאמת לא כלו חודשיו והוא מביאה שאחר מות אוריה ! ומכאן פשר מעשי דוד.

עו"ר בענין זה פלפולו של הגר"ח מוואלאז'ין (הנדפס משמו בהקדמת ספר "בית דוד" - טעביל - וכן) בשו"ת "חוט המשולש" (ח"א) סי' י"ח, והעיר בענין האבלות לאותו ילד אשר כבר עברו עליו ל' יום, וחידש דלא שייך לומר "כלו לו חודשיו" כלפי הנוולד לשבעה אלא רק כלפי הנוולד לתשעה ! אמנם למסקנה הסתפק בדבר. ועוד העיר שם לגמ' סנהדרין ס"ט ב', ופרק זמן הריונם של "הילד" הנ"ל ושל שלמה - בני בת שבע - לכמה חודשים נולדו (ומתוך כך העיר על שיטת מהר"י מינץ והרמ"א בענין לידה למקוטעין; עיי"ש).

בשולי הדברים נוסיף ונציין כי מן ה"אחרונים" מפורסמת עדות אודות החיד"א אשר נולד פג, וחי בזכות טיפולה המסור של אימו - כמסירת ר' אברהם כלפון, הוב"ד בספרו של מאיר בניהו על החיד"א, עמ' ט'.

74. בשולי הדברים יצויין כי החשבה שכזו אינה נחלתם הבלעדית של חכמינו ז"ל, והיא רווחה גם אצל זולתם. בהקשר זה ראויים לציון דבריו של הרשב"ץ בספרו "קשת ומגן" (ט"ז ב'): "והם (הנוצרים) אומרים כי מה שנולד לח' חדשים אינו ולד של קיימא הוא מפני שישו הנוצרי נולד לח' חדשים וגזר על כל הנוולדים לח' חדשים שלא יתקיימו" (כשלעצמה גישה מעניינת: מאחר והוא נולד כך - לכן אחרים שיוולדו כך לא יתקיימו...). לאמור, הלבשת איצטלה רוחנית לאותה תופעה טבעית - אי קיומם

יתירה מזו, גם ביאורם של חז"ל אודות האישים הפרטיים שנולדו לשבעה, גם הוא מורה גישה זו. ספק אם היו טורחים חז"ל להביע עובדות אלה, בפרט כאשר מצד פשוטם של מקראות אין להם הכרח, ובחלק מהן אכן יש מחלוקת, לולא שראו חשיבות בציון פרט זה.

הנחה מוקדמת הנקוטה בידינו גורסת כי לא בכדי ללמדנו תולדות ישראל רשמו חז"ל במפורט קורות אישים אלה. לצורך שכזה – עם כל חשיבותו – אין מטים כתובים מפשטם, אין תולים בהם מה שאין בהם, ובעיקר אין חוזרים ושונים ומדגישים את הענין שוב ושוב. העובדה שחז"ל מרבים בחשיפת "פגותם" של אישים מקראיים חשובים, יש בה בעובדה זו להטות למסקנה אודות הענקת מעמד ערכי לנולדים לשבעה. יהא ההסבר אשר יהא (מיהר הקב"ה להביא צדיקים לעולם, או כדי לחסוך צער העיבור – ר' לעיל הערה 21)⁷⁵, עצם האיזכור החוזר ונישנה מלמד על ראיית חז"ל תוכן רוחני-פנימי הגנוז באותם ולדות.

אכן כן: כל השביעין חביבין⁷⁶!

של "בני שמונה". [למותר לציין שהרשב"ץ עצמו הפריך נימוק זה מכל וכל, ונתן לתופעה הסבר מדעי-טבעי; עיי"ש, ובפרק: בן שמונה – פשר שיטת חז"ל בנוגע לולדות בני שמונה].

75. אין ספק ששרידותם המזערית של פגים באותן תקופות קדומות, היתה גורם רב-משקל בייחוס מעמד ערכי זה. השגחה עליונה מכוונת ניצרכה לקיומם, ודרכי הטבע עצמם לא היו מספיקים לכך (ומכאן הערה מוכחת על אי-השוואה מוכרחת עם פגים בני ימינו, השורדים בדרכי הטבע).

76. ר' ויק"ר כ"ט י"א, במדב"ר ג' ח', תנחומא במדבר י"ז, פרקי דר"א סוף פרק י"ח, שוח"ט צ"ב ב', ושם ט' י"א במהדו' ר"ש בובר, מדרש אגדה בהר עמ' נ"ט, מדרש הגדול בראשית ה' כ"ד, פסיקתא דרב כהנא קנ"ד ב' – קנ"ה א', ילקו"ש שמות רמז רע"ו. ובפני "יפה תואר" לויק"ר הנ"ל חתם וכתב: "... כי מספר השביעי חביב לפני הקב"ה, כי בכל עת הפך הסיבות אשר השביעי יעלה מעלה, וזה הוא מסוד ד' אשר נעלם מעינינו"!